

УДК 821.161.2 : 82–14 : 82.0

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ-КОНЦЕПТУ ВОРОНА В ЛІРИЦІ Б. ОЛІЙНИКА

Черняєва М. М., аспірант

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

maria.cherniaieva@gmail.com

Статтю присвячено аналізу образу ворона в ліриці Б. Олійника з позицій інтертекстуальності. Ліричні твори поета презентують полісемантичний сакральний образ-концепт ворона, що сформувався у психіці автора на синтезі фольклорно-міфологічних уявлень українців, літературної традиції та авторської фантазії. Аналіз міжтекстових зв'язків ліричних творів Б. Олійника з усною народною творчістю, текстами Т. Шевченка та поетів-шістдесятників дозволив розвинути конотації, що є «згорнутими», сконденсованими в олійниківському тексті, і це дає можливість глибше зрозуміти специфіку образу птаха у втіленні ідейно-художніх задумів поета.

Ключові слова: лірика, літературне шістдесятництво, інтертекстуальність, образ ворона, природа і людина, символ.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗА-КОНЦЕПТА ВОРОНА В ЛИРИКЕ Б. ОЛЕЙНИКА

Черняева М. Н.

*Запорожский национальный университет,
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена анализу образа ворона в лирике Б. Олейника с позиций интертекстуальности. Лирические произведения поэта презентуют полисемантический сакральный образ-концепт ворона, который сформировался в психике автора на синтезе фольклорно-мифологических представлений украинцев, литературной традиции и авторской фантазии. Анализ междутекстовых связей лирических произведений Б. Олейника с устным народным творчеством, текстами Т. Шевченко и поэтов-шестидесятников позволил развить коннотации, которые являются «свернутыми», сконденсированными в олейниковском тексте, и это дает возможность глубже понять специфику образа птицы в воплощении идейно-художественных замыслов поэта.

Ключевые слова: лирика, литературное шестидесятничество, интертекстуальность, образ ворона, природа и человек, символ.

INTERTEXTUAL FEATURES OF THE IMAGE-CONCEPT OF THE RAVEN IN BORYS OLIINYK'S LYRICS

Cherniaieva M. M.

Zaporizhzhya National University, Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

This article analyzes the image of the raven in Borys Oliinyk's lyrics from the standpoint of its intertextuality. Lyrical works of the poet present polysemantic sacred image-concept of the raven which was formed in the psyche of the author on the synthesis of folklore and mythological representations of the Ukrainians, literary tradition and fantasy of the author. Analysis of the intertextual links of Borys Oliinyk's lyrical works with the folklore, lyrics by Shevchenko and poets of the sixties allowed to develop the connotations that are «collapsed» in the text and this enables a deeper understanding of the specifics of the image of a bird in the implementation of the ideological and artistic ideas of the poet.

The initial idea of the image of a raven that was formed in the psyche of the author in childhood enriches individual layers of other texts. Movement of materials, primary sources (in our case it is a Ukrainian folklore and mythology) is complex, it can deploy on several levels. Folk idea of the raven is more or less transformed and complicated in the texts, and the full range of the obtained values is realized in the new Borys Oliinyk's texts, creating a significantly new way of a bird. So the difficult way is to create individual verbal image of the artwork.

The raven is often perceived as Borys Oliinyk's herald of death ("In Memory of Paul Tychna", "The Last Nestor's Road"), tragedy, disaster (The Wizard", "Triptych"), it's accompanying negative and pessimistic reasons in poetry ("Cherry tune"). The poet doesn't leave behind such unpleasant things like devouring of the corpses (though without explicit naturalistic scenes), bloodlust bird ("Chase... and shot... ", "The problem of good and evil"), its relationship with the dark forces, giving the image of mystery ("Night visit"). The innovation is the difference between image of the raven-avenger ("Epiphanies", "Horse"), arbiter of justice

(“Revenge of the earth”), keeper (“Split summer”). In line with the positive bird seen by the author as “good spirit” (“Declaration”), the poet even uses images of crows and ravens in an intimate lyrics (“That’s what love is...”), ridicules them (“Four initiation immortal”) which is quite rare in the literary tradition.

Prospects for further development in a given direction is to study other images and concepts in the lyric of the poet, including horse, house, trees, etc., as well as establishing intertextual relations of Borys Oliinyk’s lyrics with Ukrainian and foreign literature, folklore, religion in order to determine a single intertextual field of the works of the poet.

Key words: human being and nature, image of raven, intertextual, lyrics, symbol, “writers of the 1960th”.

Природа здавна є основою світогляду українського народу. В українській поезії світ природи зазвичай є об’єктом зображення (найбільше значення в цьому контексті, звичайно, має пейзажна лірика), часто – суб’єктом, іноді – і тим, і іншим одночасно. Як наслідок глибокого єднання поета з природою побачили світ твори Т. Шевченка, Лесі Українки, Б.-І. Антонича, П. Тичини, В. Сосюри, М. Зерова, М. Рильського, Д. Павличка, А. Малишка, Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Драча та багатьох інших. Велике значення в цьому аспекті належить творчості шістдесятників, серед яких чільне місце посідає різноаспектна та багата на асоціації лірика Б. Олійника, у якій авторська філософська концепція буття презентується через різноманітні образи-концепти, у тому числі й образи світу природи.

Творчість Б. Олійника сприймається сучасниками як літературно-мистецьке явище цілої епохи, тому не дивно, що вона стабільно привертає увагу літературознавців. І хоча вже є три різновекторні монографії М. Ільницького, Г. Клочека, В. Моренця, дослідницький інтерес привертають нові аспекти вивчення творчості митця (Г. Витрикуш, Я. Голобородько, П. Іванишин, М. Кудрявцев, Т. Салига, О. Хоменко та ін.). Доречним сьогодні є дослідження лірики Б. Олійника з позицій інтертекстуальності, що дозволить виявити різноманітні впливи, текстові запозичення, міжтекстові діалоги, які збагатили неперевершений літературний доробок автора.

І. Вечоркін, аналізуючи літературне шістдесятництво, виокремлює п’ять спільних образів-концептів, що сформувалися унаслідок сільського походження авторів і тих особливостей дитинства, що назавжди закарбувалися у психіці шістдесятників [3, с. 59]. Це наскрізні образи соняшника, хати, коней, присадибних груш і яблук, ворона, і серед них панівне місце посідають, безсумнівно, концепти природи.

Природа в різних іпостасях у творах Б. Олійника є і об’єктом, і суб’єктом зображення. Автор часто звертається у творах до образів дерев (“Ти – зорею, а я – кленом...”, “Од квіту вишень...”, “Гей, дуби мої – зелені хмарочоси...”, “Говорили-балакали дві верби за селом...”); коней (“Кінь”, “Доля”, “Розкололися літа”); вітру (“Отак вітерцем перейти за леваду шовкову...”, “Був я вітром, був я лютим, був я нордом...”, “Це мою хату вже замітає холодний вітер...”); птахів (“Мати наша – сивая горлиця”, “Чотири посвяти безсмертним”, “Стоїть в одинокій задумі лелека...”, “Чи журавки ячать...”) тощо.

Чільне місце серед орнітообразів у ліриці Б. Олійника посідає ворон, що автором твориться під значним впливом фольклору, міфології та інших літературних творів. Як “образ, що функціонує на правах інтертекстуального елементу”, його досліджувала на матеріалі поеми “Сім” Л. Бублейник [2]. Проте в інших творах Б. Олійника, зокрема ліричних (“Кінь”, “Погоня... І постріл...”, “От що таке... любов”, “Нічний візит” тощо) цей полісемантичний образ ще не був предметом вивчення, і потребує спеціального висвітлення. З огляду на те, що ворон у ліричних творах трактується неоднозначно, пропонуємо проаналізувати цей образ із урахуванням різноманітних впливів і текстових запозичень, що дозволить сформулювати більш містке уявлення про нього. Тому дослідження образу ворона в ліричних творах Б. Олійника з позицій інтертекстуальності є метою нашої розвідки.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концепція діалогічності М. Бахтіна, яка в її подальшій розробці Ю. Крістєвою приводить дослідницю до розуміння тексту як

“мозаїки цитування” [7, с. 429] і, зрештою, витоків інтертекстуальності, а також – синтез ідей про міжтекстуальні зв’язки Р. Барта, В. Будного, Р. Гром’яка, Г. Драненко, Ж. Женетта, М. Ільницького, Ю. Коваліва, Р. Нича, В. Просалової, Н. Фатєєвої, М. Шаповал та ін.

Польська дослідниця З. Мітосек, аналізуючи інтертекстуальність, розрізняє декілька її типів [8], що утворюють взаємопов’язані бінарні пари: а) свідома (або інтенціональна, така дефініція більш популярна в сучасному літературознавстві – М. Ч.) – усвідомлюється письменником при написанні твору; б) несвідомо – використовується письменником неусвідомлено, на рівні підсвідомості; в) прихована (або непомітна, – на нашу думку, таке визначення було б більш вдалим, оскільки автор навмисне не “ховає” зв’язки, читач просто їх не може помітити) – та, яку реципієнт не може розпізнати, а відтак у його свідомості не відбувається зв’язок із первинним текстом, що семантично міг би збагатити вторинний; г) неприхована (або рецепційна) – одразу розпізнається читачем.

Найменш вивченими сьогодні типами міжтекстової взаємодії є несвідомо та непомітна, оскільки їх дослідження ускладнюється тим, що літературознавцям важко встановити, свідомо чи несвідомо автор уводить певні елементи до тексту та чи розпізнає їх, зрештою, читач.

Основою несвідомої інтертекстуальності є образ – “такий само мовний знак (або інтертекстема), як і алюзія, цитата, ремінісценція тощо” [3, с. 59]. Услід за І. Вечоркіним, маємо на увазі насамперед ті наскрізні образи, або образи-концепти, що сформувалися у психіці літератора протягом життя і були перенесені на папір із метою створення конкретного художнього смислу. Саме таким є образ ворона в ліриці Б. Олійника.

У світовій літературі образ ворона є інтертекстуальним. Здебільшого він зображується як вісник лихого, хижий, непримиренний символ темних сил або ж тих сил, які звичайній людині не відомі. Сакральний літературний образ ворона, глибоко песимістичний, традиційно пов’язується із романтичним твором Едгара По “Nevermore”, що гіпнотизує читача, переносить у сферу таємничості.

Сам Б. Олійник підтверджує частотне вживання образу ворона у своїй творчості: “Який ще там ворон? – зайшовся до сліз. – / Твій ворон давно, мов коліно, обліз. / Ти стільки його по катренах тягав, / Що він перевівся на зайвий тягар [9, с. 596]. Проте ворон у творчості поета різноплановий, має виразні риси і яскраво вирізняється в ліриці поета.

У загальному розумінні ворон вважається зловісним птахом. Він “володіє дуже важливим умінням – проникати у таємниці світу: передбачає різні події, особливо, сумні... приносить звістки, правда, завжди трагічні” [1, с. 732]. Птах набуває для поета символічного значення, у ліричних творах він неодноразово асоціюється із чимось лихим: “Та коли грім впаде на твій посів / І чорний ворон крилами закреше, / З рядів останніх я рвонуся в перші, / І горе поділю, як хліб і сіль [10, с. 178] (“Триптих”). У формуванні образу ворона в цьому контексті відчувається вплив народних уявлень, недарма перефразоване народне прислів’я “Ворон криче на нещастя!” укладається в уста ліричного героя Б. Олійника, малого халамидника: “– Стрельте, діду, по вороні, / Щоб не каркала біді” [9, с. 60] (“Чарівник”). Негативна семантика образу птаха міцно закарбувалася у свідомості поета на інтуїтивному рівні.

Крик воронів стає лихим знаменням смерті П. Тичини, друга, учителя і наставника, загалом культової людини для Б. Олійника: “Та коли б я зумів розгадати оті знаки таємні, / Що в той день мені слали і трави, і води студені, / Та коли б здогадаться мені, чого кричуть ворони, / Я б рвонуся одразу на всі на чотири сторони, / І упав би проваллям, постав би скелястим порогом, / Щоб спинити його, щоб вернуть його з т о ї дороги, / А коли розгадав, а коли здогадався – пізно. / Він пішов...” [10, с. 127] (“Пам’яті Павла Тичини”).

Відчай ліричного героя сягає апогею зі звісткою про смерть поета, яку автор максимально віддалив, завуалювавши це відповідними символами на початку твору, серед яких – лиховісний крик ворона.

Птах віщує смерть і “честь осквернившому воїна” (“Помста землі”). Б. Олійник зображує незвичайну картину: зрадника-воїна за здачу в полон (автор не називає ні імені антигероя, не міститься й жодних вказівок на нього; зрадник не вартий навіть того, щоб його називали) карає світ природи, і один із вершителів правосуддя – саме ворон. На запитання зірок, де ж переховується зрадник, чуємо відповідь: “ – Тут він! – гогоче бором, / Диба стає земля. / – Ось він! – рокоче ворон, / Що по тобі кружля” [9, с. 223]. Отже, ворон у цьому контексті – і вісник смерті (традиційне уявлення), і вершитель правосуддя, що є вже трансформацією автора.

У поезії “Вишнева мелодія” ворон зображується поряд зі смертю, але навряд чи можна розгадати цей образ без фольклорних знань. Так, командира ескадрону в далекій дорозі спиняє куля, але ніщо не свідчить про те, що він уже неживий, хоча є відчутні натяки: “Обнялися бурі міцно з папахами, / Над осіннім сумом розставань. / Впала під копита тиша розпанахана, / І здригнувся чорний атаман. / На вогні червонім попеліють ворони; / Тільки раптом схлипнув стиха кольт...” [10, с. 59]. Образ вороння тут автор використовує не випадково, і цьому може бути кілька пояснень. Перше – смерть нерідко уявляли чорним великим і хижим птахом, яким легко міг здаватися і ворон. Проте є й цікавіша думка: “Козака, вбитого на полі бою, ховали його товариші, якщо не було можливості завезти небіжчика додому. Коли ж із якоїсь причини люди не ховали померлого козака, похорони йому в думках “одправляли” птахи та звірі. Переважно це були вовк, орел, сокіл і ворон” [15, с. 339]. Проводячи паралель комескадрону – козак, припускаємо, що Б. Олійник після пострілу ввів до поезії образ воронів, що могли б нести благородну місією “поховання”, недарма й досі існують діалектні назви птаха “гробар”, “гроб”. Інтертекстуально ця ситуація пов’язана із думою “Втеча трьох братів із города Азова”, у якій молодшого брата за відсутності людей ховають звірі і птахи: “Ой не чорная хмара налітала, / Не буйні вітри війнули, / Як душа козацька з тілом розлучалась. / Отоді ж до його вовки-сіроманці находжали / І тіло козацьке молодецьке жвакували, / І орли-чорнокрильці налітали, / В головах сідали / І чорні очі із-під лоба висмикали; / Ще й дрібная птиця налітала, / Коло жовтої кості тіло обдирала; / Ще й зозулі налітали, / В головах сідали, / Як рідні сестри кували; / Ще й вовки-сіроманці находжали / І жовтую кість по тернах, по балках розтаскали, / Попід зелененькими яворами ховали, / Комишами укривали / Та жалібно квилили і проквіляли – / То ж вони козацький похорон одправляли” [5, с. 42]. Схоже зображено ворона-гробаря в поезії “Мерані” шістдесятника М. Вінграновського: “Хай не ввійду я у Вітчизну милу, / Хай серед предків не спочину в снах, / І ворон мені викопа могилу, / І вихор з плачем мій засипле прах, / Не сльози любої мені омийуть груди – / Дощі і роси випадуть з імлі. / І не скорбота рідних, а орли / По мені клекіт клекотати будуть” [4, с. 233].

В останню путь проводжають Нестора Махна ворони разом із пугачами (символізують смерть в українському фольклорі): “У синьому небі по чорному – ворони чорні. / По сірому полю, по сірому – тіні женуть... / Збирайтеся, батьку. Уже пугачі ізвечора / Накликали тоскно дорогу в чужу чужину” [9, с. 299] (“Остання дорога Нестора”). Читач одразу заглиблюється в чорно-сіру напругу твору, до того ж ворони – передвісники лиха – одразу насторожують реципієнта. Не дивно, що невдовзі Махно “в домовині відпливає в паризькі тумани”.

“Чорно-сизий, як рілля” [9, с. 298] ворон прилітає із кровавої розправи в Косово до ліричного героя Б. Олійника в “Нічному візиті”. Людське серце в нього в кігтях свідчить про те, що герой має справу з трупожером, але не вбивцею, оскільки “сербів косить смерть у три коси” [9, с. 298] і прямої вказівки на те, що до цього причетний візитер,

немає. Власне, до цього моменту маємо справу із традиційним образом ворона. За старовинним повір'ям, він колись був білим позитивним птахом, але прогнівив Бога: був посланий із Ноевого ковчега, щоб довідатися, чи скінчився потоп, але накинувся на стерво й не повернувся. За те Господь перетворив його на чорного кровожерного птаха, навіки приреченого їсти падло. За це в народі ворона й не люблять: він у багатьох викликає відразу за таку звичку. У подальших подіях “Нічного візиту” образ птаха трансформується і набуває семантики вбивці: за байдужість до братів-сербів, яких було масово знищено, героя як представника всього народу покарано: “Вам волали: «Гей, слов'яни!» – / ви ж ховалися до нір. – / І, крилом роздерши ніч, / Увігнав у серце дзьоба, / Мов кривий османський ніж!” [9, с. 299]. Герой бачить ворона “привидом із потойсвіть” із залізними кігтями; цілком можливо, що в цьому образі автор уявляє нечистого. Відомо, що “личину крука собі уподобав чорт і дуже часто з'являвся в ній...”, до того ж, “через довголіття ворона приписували йому те, що подобу ворона міг прибирати представник потойбічного світу, нечистий, ворожбит” [6, с. 299]. На нашу думку, у цьому контексті ворон є уособленням темних сил, що попереджає про майбутнє покарання українців. На жаль, апокаліптичні візії Б. Олійника і передчуття лихого останнім часом в Україні набувають реальності.

У поезії “Погоня... І постріл...” [9, с. 105–106] автор знову зображує ворона трупожером. Спокусившись тим, що чоловік зрадницьки покине тіло свого товариша, який от-от віддасть душу Богові, ворон вже зловтішно чекає кривавого бенкету, “у крука пожадно розплющився дзьоб” [9, с. 105]. Та цьому не судилося статися, оскільки хлопець змінює своє рішення і забирає товариша, що лютить ворона і викликає зловтіху в нього. Образ птаха у творі займає споглядальну позицію, він сприймається як неминучий кінець людського існування. Найменування *крук* (“Словником української мови в 11-и томах” фіксується як діалектне) у цьому контексті надає виразного національного колориту образу птаха. Схоже зображений ворон, що прагне влаштувати кривавий бенкет над померлими, і в Т. Шевченка, із творчістю якого тісно пов'язана лірика Б. Олійника. У Кобзаря ворони прилітають, щоб виклювати очі полеглим: “Червоною гадюкою / Несе Альта вісті, / Щоб летіли круки з поля / Ляшків-панків їсти. / Налетіли чорні круки / Вельможних будити... [...] / Закрякали чорні круки, / Виймаючи очі” [14, с. 87] (“Тарасова ніч”). Образ ворона-трупожера в українській літературі має давню традицію, згадаймо “Слово про Ігорів похід”: “...ворони крякали-кричали, / За трупи перекір маючи...” [11, с. 178].

Аналізуючи свій тяжкий шлях, у якому “Жах самотності, туга посмертна в степу, / Косо – прицільна, на жертву – атака шуліки...” [9, с. 205] (“До проблеми добра і зла”), автор також уводить до поезії образ вороння, що переслідує його під час страждань: “Кров закипала на кризі по краплі, мов глід. / Тяжко спадала на поле вороняча згряя” [9, с. 205] (“До проблеми добра і зла”). Ворон постає тут в образі кровожерливого птаха, що, до речі, доволі розповсюджене судження. Так, він охочий до кривавого бенкету, згадаємо баладу “Що сі в полі забіліло?": “Ой кінь біжит дорогою, / А тещенька терниною. / Назад себе поглядає, / Кровця сліди заливає, / Чорний ворон залітає, / Тоту кровцю ізпиває” [5, с. 106]. Загадковими залишаються причини кровожерливості ворона. Можливо, це пов'язано з пожиранням трупів і кров тут – супутній матеріал. О. Таланчук вбачає в цій особливості ворона відгомони давнього обряду тотемного жертвопринесення, після якого, “сідаючи на мертвого і випиваючи кров, ворон продовжував життя – життя не окремої особи, а вічне, вселенське, яке становило мету й сенс старовинного жертвоприношення” [6, с. 340].

Із образом ворона у свідомості поета переплітається мотив помсти. Відповідальним за страшну трагедію під Крутами Б. Олійник присвячує пронизливі рядки: “Ми вже давно прокинулись, пани! / Ми вже давно пронизуємо оком / Всю темінь ваших душ, до глибини

/ Проїдених, як шашелем, пороком. / Над вами помсти нависає крук. / І, доки сонце обертає круг, – / Вам кам'яніть довічно на колінах, / Вимолюючи прощу у невинних...” [9, с. 344] (“Прозріння”).

Месник – незвичайне для усталених фольклорних уявлень зображення цього птаха, хоча доволі розповсюджене в ліриці Б. Олійника. Так, поезія “Кінь”, пов’язана із пронизливим віршем “Чорний кінь умирає на білім снігу” К. Кулієва (зв’язки творів уже аналізувалися нами в статті “Цитата як форма міжтекстової взаємодії (на матеріалі лірики Б. Олійника)” [13]), презентує позитивний образ ворона-воїна, який вимушено стає месником. Ворон і кінь – побратими. Підступне вбивство коня спантеличує птаха: “Ти прости, вірний коню, моєму врагу – / Він цю кулю для мене... беріг. / Він давно вже за мною іде по кривій, / Я давно його чую крок. / Я гукав йому вийти на чесний двобій, / Але він у засідці мовк. / Як тепер мені жить в неоплатнім боргу?! / Краще б я... на холоднім снігу” [9, с. 135]. Промова ворона вражає розпачем та жертовністю. Як бачимо, автор тут відходить від сакраментального зображення птаха, симпатизуючи йому, тим більше, поет співчуває його втраті. Перетворення у свідомості Б. Олійника ворона зі зловісного, лихого кровожерливого птаха на благородного месника – важливий момент у цілісному сприйнятті цього образу-концепту. Не дивно, що пафосний заповіт коня – відплатити, щоб зло не залишилось непокараним, абсолютно чітко підтримує й поет: “...закон невідступний: платить” [9, с. 136].

Ще одне незвичне “амплуа” ворона – сторож. Заблукавши в часі, ліричний герой Б. Олійника шукає коня, проте його дуже розчарує вітер: “Вже по коню твому вихолов і шлях. / Навіть ворони його не встерегли...” [10, с. 296] (“Розкололися літа”).

Образ ворона рідко з’являється у творах Б. Олійника в оптимістичних тонах. Зазвичай поряд із ним – смерть, невдачі, трагедії, туга. Проте поета він подекуди супроводжує і в добру годину. Як, наприклад, у романтично-піднесеній поезії “Освідчення”: “Джерела тут мої святі, / І навіть ворон, що оглух, / На ветхім дідовім хресті, / Мене віта, як добрий дух” [9, с. 258]. Цей образ прямо суперечить ворону з “Нічного візиту”. На нашу думку, така різновекторність пов’язана з полісемією образу ворона саме для автора, який бере за основу фольклорно-міфологічні уявлення про птаха та доповнює власною оригінальністю. До речі, із добрим духом, що оберігає від усіляких напастей, ворона порівнював і В. Дрозд в оповіданні “Ворон”, що засвідчує інтертекстуальний зв’язок творів.

Несподівано для загальної тональності лірики, яку об’єднує образ ворона, поет розповідає тендітну історію про кохання, героями якої є стара ворона і молодий ворон (“От що таке... любов”) [9, с. 391]. У творі немає всіх тих рис, якими наділяв Б. Олійник птаха в інших поезіях; автор переносить суперечливий сакральний образ у поле любовної лірики. Герої (більша увага приділяється саме вороні) зображуються як люди, і перипетії їхніх стосунків нагадують класичний сюжет про чоловіка і жінку, кохання, що несподівано спалахнуло.

Нами зафіксовано в ліриці Б. Олійника єдиний випадок змалювання ворона в іронічно-жартівливому плані. Ворон тут постає старим самотнім сім’янином, який зовсім не проти щораз ускочити в гречку: “Старий зальота-крук, та ще й глухий, на лихо, / Горлав до молодичь рішуче: “«Ти – моя!» / Та стрельнувши йому впівока, ворониха / Ловила з-під крила рулади солов’я” [9, с. 215] (“Чотири посвяти безсмертним”). Власне, його варта і дружина-ворониха, яка також фліртує із солов’єм.

Б. Олійник часто використовує художні порівняння з вороном: Я летів красивим чортом / На коні, як ворон, чорнім [9, с. 159] (“Парубоцька балада”). Вони рідко ілюструють зовнішню схожість із птахом, здебільшого містять негативну семантику. Наприклад, із грифом і воронами порівнюються інквізитори, що віддали наказ спалити Джордано Бруно: “Папа нависає, мов хижий гриф, / Кардинали в чорних сутанах – як ворони [9, с. 51] (“Балада про вогонь і принципи”). Автор асоціює з вороном навіть помічника свого

ворога: Там не суперник мій, а ворог / Зіперсь бундючно на канат. / Над ним у чорному, як ворон, / Чаклує хижий секундент” [9, с. 53] (“Ринг”). Так чи інакше, поет ставиться до птаха з повагою, для нього цінні його окремі риси характеру: “Є гідність, зрештою, й у ворона. / Своя і в офіцера є...” [9, с. 87] (“Про середину”).

Зауважимо, що жодного разу автор не зображує ворона слабким, нікчемним, (як, наприклад, це зробив В. Симоненко у поезії “Ворон”), таким, що помирає, жалкуючи про втрачене життя (“Ворон” М. Вінграновського). Для Б. Олійника ворон – сильний мудрий птах, до нього він ставиться з повагою.

Отже, ліричні твори поета презентують полісемантичний сакральний образ-концепт ворона, що сформувався у психіці автора на синтезі фольклорно-міфологічних уявлень українців, літературної традиції та авторської фантазії. Аналіз міжтекстових зв’язків ліричних творів Б. Олійника із народними думами та піснями, творами Т. Шевченка та поетів-шістдесятників дозволив розвинути конотації, що є “згорнутими”, сконденсованими в олійниківському тексті, що дає можливість глибше зрозуміти специфіку образу птаха. У результаті взаємодії текстів початкове уявлення про образ ворона, що сформувалося в психіці автора, вірогідно, ще в дитинстві, збагачується індивідуальними нашаруваннями інших текстів. Рух матеріалів-першоджерел (у нашому випадку – українського фольклору та міфології) є складним, він може розгортатися на кількох рівнях. Фольклорні уявлення про ворона, представлені тією чи іншою мірою в текстах-посередниках, трансформуються та ускладнюються, і весь комплекс набутих значень реалізується в нових текстах Б. Олійника, створюючи відчутно новий образ птаха. Таким складним є шлях інтертексту до створення індивідуального словесного образу в художньому творі.

Ворон здебільшого сприймається Б. Олійником як вісник смерті (“Пам’яті Павла Тичини”, “Остання дорога Нестора”), трагедії, лиха (“Чарівник”, “Триптих”), його супроводжують негативні та песимістичні мотиви в поезіях (“Вишнева мелодія”). Не оминає поет і таких неприємних речей, як поїдання трупів (хоча і без відвертих натуралістичних сцен), кровожерливість птаха (“Погоня... І постріл...”, “До проблеми добра і зла”), його зв’язок із темними силами, що додає образу таємничості (“Нічний візит”). Новаторством вирізняється зображення ворона-месника (“Прозріння”, “Кінь”), вершителя правосуддя (“Помста землі”), сторожа (“Розкололися літа”). У позитивному руслі птах сприймається автором як “добрий дух” (“Освідчення”), поет навіть використовує образи ворона та ворони в інтимній ліриці (“От що таке... любов”), іронізує над ними (“Чотири посвяти безсмертним”), що досить рідко трапляється в літературній традиції.

Перспективою розробок у визначеному напрямку є дослідження інших образів-концептів у ліриці поета, зокрема коня, хати, дерев тощо, а також встановлення інтертекстуальних зв’язків лірики Б. Олійника з українською та зарубіжною літературою, фольклором, релігією з метою визначення єдиного інтертекстуального поля творів поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк А. Символи українства : [художньо-інформаційний довідник] / Анатолій Багнюк. – Тернопіль : Новий колір, 2007. – 826 с.
2. Бублейник Л. В. Інтертекстуальні елементи в художньому творі (на матеріалі поезії Б. Олійника) / Л. В. Бублейник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : Філологічні науки. Літературознавство. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – Вип. 12. – С. 38–44.
3. Вечоркін І. Інтертекстуальність : у річищі письменницької ідіостилістики / Іван Вечоркін // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : [наук. зб.]. – Випуск 19 / редкол. В. А. Просалова (відп. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – С. 52–65.

4. Вінграновський М. Вибрані твори / Микола Вінграновський ; упоряд. М. Лазарук. – К. : Смолоскип, 2013. – 870 с.
5. Героїчний епос українського народу : хрестоматія ; [навчальний посібник] / Упоряд. та прим. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. – К. : Либідь, 1993. – 432 с.
6. Кононенко О. А. Українська міфологія та культурна спадщина : міфологічні уявлення, вірування, обряди, легенди та їхні відлуння у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / О. А. Кононенко. – Харків : Фоліо, 2011. – 713 с.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму ; пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : Прогресс, 2000. – С. 427-457.
8. Мітосек З. Теорія літературних досліджень / Зофія Мітосек. – Сімферополь : Таврія, 2005. – 408 с.
9. Олійник Б. Вибране : [поезії, поеми] / Борис Олійник / [передм. М. Шевченка]. – К. : Етнос, 2009. – 640 с.
10. Олійник Б. Вибрані твори : у 2 т. / Б. І. Олійник / [Редкол. : Д. В. Павличко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2005. – (Бібліотека Української Літературної Енциклопедії : вершини письменства). Т. 1. Вірші. Поеми. / [Вступна стаття Л. М. Талалая ; уклад. В. М. Луків, А. Я. Слободяник, Д. Г. Янко]. – 608 с.
11. Слово о плъку Игоревѣ та його поетичні переклади і переспіви / Вид. підгот. Л. Махновець. – К. : Наук. думка, 1967. – 287 с.
12. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
13. Черняєва М. М. Цитата як форма міжтекстової взаємодії (на матеріалі лірики Б. Олійника) / М. М. Черняєва // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [збірник наукових праць] / укл. Р.А. Криловець. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 41. – С. 289–293.
14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837–1847. – 784 с.
15. 100 найвідоміших образів української міфології / [В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.

REFERENCES

1. Bagniuk, A. (2007), *Simvoly ukrainstva* [Characters of ukrainians], Novyi kolir, Ternopil, Ukraine.
2. Bubleinyk, L. V. (2009), «Intertextual elements in the work of fiction (the corpus of research being the poems by B. Oliynyk)», *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universitetu imeni Lesi Ukrainky, Filolohichni nauky, Literaturознаvstvo, issue 12*, pp. 38–44.
3. Vechorkin, I. (2013), «Intertextuality: in the sphere of writer idiostyle», *Aktualni problemy ukrainiskoi literaturi i folkloru*, issue 19, pp. 52–65.
4. Vinhranovskyi, M. (2013), *Vybrani tvory* [Selected works], Smoloskyp, Kyiv, Ukraine.
5. Talanchuk, O. M., and Kislii, F. S. (1993), *Heroichnyi epos ukrainiskoho narodu: navchalnyi posibnyk* [The heroic epic of the Ukrainian people: tutorial], Lybid, Kyiv, Ukraine.
6. Kononenko, O. A. (2011), *Ukrainska mifolohiia ta kulturna spadshchyna: mifolohichni uivlennia, viruvannia, obriady, lehendy ta yikhni vidlunnia u folklori i piznishykh zvychaiakh ukrainsiv, brativ-slovian*

- ta inshykh narodiv [Ukrainian mythology and cultural heritage, mythological ideas, beliefs, rituals, legends and their echo in the folklore and customs of Ukrainian later, fellow Slavs and other peoples], Folio, Kharkiv, Ukraine.
7. Kristeva, Yu. (2000), Bakhtin, slovo, dialog i roman [Bakhtin, word, dialogue and novel], Translated by Kosikov, G. K., Progress, Moscow, Russia.
 8. Mitosek, Z. (2005), Teoriia literaturnykh doslidzhen [Theory of literary studies], Tavriia, Simferopol, Ukraine.
 9. Oliinik, B. (2009), Vybrane [Selected], Etnos, Kyiv, Ukraine.
 10. Oliinik, B. (2005), Vybrani tvory [Selected works], Vyd-vo «Ukrainska entsiklopediia» im. Bazhana, M. P., part 1, Kyiv, Ukraine.
 11. Makhnovets, L. (1967), Slovo o polku Ihorevim ta yoho poetychni pereklady i perespivy, [The Lay of Igor's Campaign and his poetic translations and remakes], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
 12. Fateeva, N. A. (2000), Kontrapunkt intertekstualnosti, ili Intertekst v mire tekstov [Counterpoint intertextuality, or intertext in the world of texts], Agar, Moscow, Russia.
 13. Chernyaeva, M. M. (2014), «Quotation as a form of intertextual interaction (the research is based on B. Oliinik's lyrics)», Naukovi zapysky Natsionalnoho universitetu «Ostrozka akademiia», Seriia «Filolohichna», issue 41, pp. 289–293.
 14. Shevchenko, T. G. (2001), Povne zibrannia tvoriv: u 12 tomah [Complete works: in 12 volumes], Naukova dumka, part 1, Kyiv, Ukraine.
 15. Zavadska, V., Muzychenko, Ya., Talanchuk, O., and Shalak, O. (2002), 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii [100 most famous images of Ukrainian mythology], Orfei, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2:82.091:82 – 311.6

«МИХАЙЛО ЧАРНЫШЕНКО, ИЛИ МАЛОРОССИЯ ВОСЕМЬДЕСЯТ ЛЕТ НАЗАД» П. КУЛИША ТА РОМАНИ В. СКОТТА: ПРОБЛЕМИ РЕЦЕПТИВНОЇ ТА КОМПАРАТИВНОЇ ПОЕТИКИ

Чик Д.Ч., докторант

Бердянський державний педагогічний університет, вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Україна

denyschuk@ukr.net

У статті з'ясовується рівень співвіднесення поезики роману «Михайло Чарнишенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) П. Кулиша та історичної романістики В. Скотта («Waverley; or, "Tis Sixty Years Since" (1814), «The Antiquary» (1816), «Rob Roy» (1817)). Проаналізовано типологічні та інтертекстуальні збіги в текстах, особливості історіософії авторів, виокремлено психоаналітичну основу творів. У статті доводиться, що «Михайло Чарнышенко...» П. Кулиша є умовно-історичним романом з індивідуально-авторським трактуванням історії України другої половини XVIII ст. Отже, спільне в романах вбачаємо насамперед не в інтертекстуальності, а в спільній психологічній основі, яка має типологічний характер.

Ключові слова: типологія, інтертекстуальність, історизм, колекціонування, конфлікт.

«МИХАЙЛО ЧАРНЫШЕНКО, ИЛИ МАЛОРОССИЯ ВОСЕМЬДЕСЯТ ЛЕТ НАЗАД» П. КУЛИША И РОМАНЫ В. СКОТТА: ПРОБЛЕМЫ РЕЦЕПТИВНОЙ И КОМПАРАТИВНОЙ ПОЭТИКИ

Чик Д.Ч.

*Бердянский государственный педагогический университет,
ул. Шмидта, 4, Бердянск, Украина*

В статье выясняется уровень соотнесенности поэтики романа «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) П. Кулиша и исторической романістики В. Скотта («Waverley; or, "Tis Sixty Years Since"» (1814), «The Antiquary» (1816), «Rob Roy» (1817)). Проанализированы типологические и интертекстуальные совпадения в текстах, особенности